

УДК 711.4.72

Ю. О. Хараборська

канд. арх., доц. каф. теорії архітектури КНУБА

СОФІЯ КИЇВСЬКА – МИНУЛЕ І ДІЙСНІСТЬ

Анотація: в статті «Софія Київська – минуле і дійсність» йдеться про значення збереження пам'яток архітектури для народу та держави. А також про те що пам'ятки такої цінності, якою є Софія Київська, не можуть бути передані ні у власність, ні в користування ніяким релігійним організаціям, оскільки це призведе до їх знищення.

Ключові слова: Софія Київська, століття, історія, пам'ятка архітектури.

Київ – місто вічної юності... Місто, історія якого нараховує близько двох тисяч років. Місто, де поряд живуть легенди та дійсність. Пам'ятки архітектури далекого минулого – свідки та безпосередні учасники життя Києва на протязі багатьох віків. Вони пережили нашествя орд степовиків в 1240 році, періоди запустіння і відродження міста в XIV – XVI століттях, бачили національно-визвольну боротьбу українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького проти польсько-литовських феодалів в XVII столітті, голод і руйнування IX – XX століть, були свідками проголошення незалежності в 1991 році.

Однією з найвизначніших пам'яток архітектури Києва є Софія. У всі часи вона захоплювала і продовжує захоплювати людей як видатний витвір мистецтва. Софія Київська протягом віків відігравала роль найбільшої святині Києва, тоді як Києво-Печерська лавра відігравала роль найбільшої святині України. У 1776 році імператриця Катерина II своїм указом закрила Софійський собор та передала його митрополитові під резиденцію. Через нецерковний стан Софії, у XX столітті їй вдалося уникнути долі інших великих соборів та церков.

Ніхто достеменно не знає, коли й як було засновано Софійський собор. Деякі історичні джерела стверджують, що Софійську церкву збудували ще за часів княгині Ольги на тому ж самому місці, де здійснюється й сучасний Софійський собор. Але князь Володимир Великий наказав перебудувати храм, та все ще храм був дерев'яний. Відтак, дерев'яний храм згорів внаслідок чергової навали печенігів. За літописними свідченнями, Софійський собор збудував або в 1012, або у 1017 році Ярослав Мудрий на честь перемоги над печенігами на тому місці, де відбулася битва, як стверджує легенда. Невідомо, коли почалося будівництво. Відомо лише те, що храм було закладено на початку червня. Про це свідчить напрямок головної осі споруди. За три роки храм ззовні був готовий. Стіни, фундамент, підземелля та куполи будували іверійські майстри, розписували майстри з Візантії та Київської Русі. У середині храм протягом усього дня переливався барвами, адже мозаїки було покладено так, щоб будь коли протягом дня вони відблискували світлом. Так, внутрішнє оздоблення храму тривало п'ять років. Після чого храм урочисто освятили у присутності самого князя. "Софія" у перекладі з грецької означає "премудрість Бога". Саме цю цитату й викладено мозаїкою на фронтоні собору, де написано "Божия сила та Божия мудрість Софія". І справді, Софія Київська стала символом світла і розуму. Софійський собор у давнину був не лише головним митрополичим храмом Київської Русі, а й головним культурним осередком. Тут князь Ярослав заснував першу на Русі бібліотеку, школу, тут велось літописання, переписування і перекладання книг, відбувались церемонії "посаження" князів на київський престол - коронації, прийоми іноземних послів. Софійський собор був також князівською усипальницею, де поховані князь Ярослав та його син Всеволод, князь Володимир Мономах та інші. До наших днів зберігся лише саркофаг Ярослава Мудрого.

Жодна споруда XI століття в усій Європі не могла рівнятися з цим київським собором. Для порівняння, Вестмінстерське абатство, збудоване двадцятьма роками пізніше, за розмірами та величністю не поступається Софії. Софія - це величезний п'ятинефний храм довжиною (без виступів) 37, а шириною - 55 метрів. Завершували собор тринадцять куполів.

Фасади Софії оздоблені декоративними нішами, орнаментом, мозаїкою, живописом. Крім фресок і мозаїк, собор прикрашали численні різьблені деталі з мармуру та шиферу. Софійський собор став зразком для спорудження однойменних храмів у Новгороді та Полоцьку.

За своє майже тисячолітнє існування Софія зазнала ворожих навал, пограбувань, часткових руйнувань, добудов та перебудов. В XI-XIII століттях собор неодноразово був розорений — половцями, печенігами, а особливо нищівному руйнуванню він піддався при захопленні Києва в 1240 році татаро-

монголами на чолі з ханом Батием. Софія Київська була зруйнована, але все-таки не знищена — війська Батия "пощадили її чудову красу". Серед оригіналів, що донесли до нас з XI століття велич життя є і Оронта - безцінний зразок мозаїки. Не менш визначним шедевром є сцена "Євхаристія", що розміщена на стіні абсиді під Оррантою, лік Христа-Пантократора (Вседержителя) на внутрішньому боці головної бані.

Загроза руйнування нависла над прадавнім храмовим комплексом в XX сторіччі. На початку 1930х років радянська влада прийняла рішення про знищення Софії, лише втручання Франції, яка пам'ятала про те, що королева Ганна (дружина Генріха I) була дочкою засновника храму Ярослава Мудрого, не дозволило знищити цю реліквію. Комуністи побоюлися міжнародного скандалу — так з'явився заснований в 1934 році Софійський музей-заповідник, тут були початі науково-дослідні й реставраційні роботи

Древні стіни Софії ще й досі зберігають чимало таємниць, тому тут ведеться пошуково-дослідницька діяльність. Так, досі не вивчені складні підвали Софії та не знайдена славетна бібліотека Ярослава Мудрого, яка, за легендою, знаходилася саме у Софійському соборі.

Мозаїки та фрески Софійського собору були створені в середині XI століття спеціально запрошеними Ярославом Мудрим з Константинополя візантійськими майстрами. Мозаїки спочатку займали величезну площу, однак збереглася лише їх третя частина. Мозаїчна палітра нараховує 177 відтінків. Синій колір складається з 21 відтінків, зелений з 34, жовтий з 23, червоний з 19, золотий з 25, срібний з 9, що свідчить про високий професійний рівень майстрів. Шматочки смальти, що викладаються по сирій штукатурці, ставилися під різним нахилом таким чином, що промені світла, падаючи на них, відбивалися під різними кутами й створювали поверхню, що іскриться, це надає мозаїкам собору особливу виразність

Мозаїки головного вівтаря, передалтарних колон і головного купола — шедевр мистецтва. Центром цієї прекрасної композиції от уже багато сторіч є мозаїчна ікона Богоматері, відома під назвою «Нерушима стіна». Багато століть у народі існує повір'я, що поки не буде зруйнована «Нерушима стіна», стояти і Києву.

Софія неодноразово горіла, перебудовувалася — усе це згубно позначилося на фресках собору. До наших днів з 5000 м² фресок створених в XI столітті вціліло ледве більш двох тисяч. Наприкінці XVII століття стародавні фрески були забілені вапном і були знову випадково виявлені в 1843 році коли відвалився шматок штукатурки з олійним живописом, і відкрився стінопис XI століття. Однак розчищення стін велося не професійно, робітники подекуди вилучили й фресковий розпис.

У час, коли в Україні йде процес державотворення, пробудження національної свідомості народу, повернення його до духовних цінностей предків, Софія Київська знову і знову набуває рис незаперечного символу нації. Її покликання сьогодні - об'єднати народ український навколо ідеї державності, незалежності, соборності України, принести порозуміння в ряди представників різних конфесій православ'я.

Ми зобов'язані вбирати в себе ці духовні витoki, дорогоцінні набутки минулих віків, бо це - пам'ять для нас і наших дітей, бо це - дух наших предків, який допомагає нам усвідомити себе як етнос, пройнятися гордістю за свою велич і вистояти, примножити надбання минулого і передати це майбутнім поколінням. Тому колектив Національного заповідника «Софія Київська» звернувся до Президента із закликом захистити найбільшу християнську святиню України від знищення. Про це йдеться у листі, під яким стоять сотні підписів, у тому числі від іноземних науковців, що приєдналися до звернення. Колектив заповідника стривожений інформацією про підготовку Указу Президента України щодо передачі музеїв та заповідників, які підпорядковані Міністерству регіонального розвитку, до сфери управління Міністерства культури України. На думку підписантів, перепідпорядкування Софії «призведе до дестабілізації роботи музеїв заповідника, руйнування існуючої ефективної системи управління та поставить під загрозу збереження світової ті національної культурної спадщини».

За Софійський собор уже давно сперечаються православні церкви Київського та Московського патріархатів. Обидві конфесії звернулись до Президента Віктора Януковича з проханням дозволити їм проводити у храмовому комплексі Софії Київської богослужіння. Передача Софії Київської у користування церкви знищить цю пам'ятку, попереджають фахівці. На їхню думку, суперечки православних конфесій за можливість проведення

богослужінь на території Святої Софії можуть призвести до нестабільності в українському релігійному просторі. При цьому позиція Московського патріархату категорична – проти почергового проведення богослужінь із УПЦ Київського патріархату.

Передача одній із конфесій Софії Київської може похитнути нестійкий міжконфесійний баланс, який склався в Україні. Сьогодні Україна перестає бути православною країною: всі православні конфесії, за даними Держкомрелігії, складають менше від половини українців.

Член парламентського Комітету з питань культури і духовності, Ярослав Кендзьор вбачає у заявах стосовно передачі Софійського собору в користування УПЦ (МП) політичний підтекст. На його думку, таким чином російська церква хоче перетягнути на себе вплив на українських православних вірян.

Національний заповідник «Софія Київська» входить до переліку пам'яток ЮНЕСКО і діє як державний музей. На думку релігієзнавця Людмили Філіпович, передача храмового комплексу в користування якійсь із конфесій може знищити цю пам'ятку архітектури, бо її утримання обходиться дуже дорого навіть для держави.

«Пам'ятки такої цінності, якою є Софія Київська, не можуть бути передані ні у власність, ні в користування релігійним організаціям, оскільки вони не зможуть забезпечити там ні температурний, ні інший режими. Ми просто втратимо цю пам'ятку», – сказала Людмила Філіпович.

Що очікує Софію, можна бачити на прикладі сумної долі заповідника "Києво-Печерська Лавра":

1. Руйнування пам'яток та передача їх УПЦ (МП). Стан печер у Лаврі, котрі передані у користування УПЦ (МП) викликає серйозне занепокоєння у експертів міжнародних організацій, зокрема, ІКОМОСу, що відображено у їх звітах. Зруйновано пам'ятку архітектури – Західні в'їзні ворота Лаври. Територія Лаври використовується для побудови адміністративних будівель для духовенства УПЦ (МП), що прямо заборонено відповідно до Конвенції про охорону об'єктів всесвітньої спадщини, ратифікованої Україною. Монастирем на території Лаври активно проводиться комерційна та господарська діяльність.

2. Виселення музеїв та звільнення наукових кадрів. Зараз за участі міністерства культури формуються плани щодо виселення найбільш важливих для України музеїв з території Лаври. З подачі керівництва заповідника здійснюється масове звільнення найбільш кваліфікованих наукових кадрів, таким чином руйнуючи наукову роботу у заповіднику.

3. Забудова буферної зони. Мінкульт погоджує дозволи на усі будівництва, що відбуваються у охоронній зоні об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Представники міністерства, всупереч обов'язкам України у відповідності до Конвенції про охорону всесвітньої спадщини, в судах допомагають забудовникам реалізовувати свої плани.

Рішення, чи передавати заповідник у користування церкви, має право ухвалити Міністерство культури і туризму. Це питання зараз там обговорюють.

До списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні входять Національний історико-культурний Києво-Печерський заповідник (Києво-Печерська лавра), Національний заповідник Софія Київська, історичний центр Львова, букові ліси в Карпатах і частина геодезичної дуги Струве, що проходить через територію країни. Причому Софія і Лавра йдуть під одним номером. Так, якщо виключають один об'єкт, викреслений буде і інший. Включення цих об'єктів до списку культурної спадщини ЮНЕСКО сприяє їх популяризації та забезпечує пріоритетність у залученні коштів для підтримання їх у належному стані.

Примножити лави всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО Україні не вдається, натомість її Софія Київська вже за крок від попадання у «чорний» список об'єктів, які перебувають під загрозою руйнації. Комітет ЮНЕСКО на 34-ій сесії, яка зараз відбувається в Бразилії, відхилив пропозицію Національної комісії України по справах ЮНЕСКО включити до списку всесвітньої культурної спадщини Андріївську церкву та церкву Святих Кирила і Афанасія Олександрійських у Києві, мотивувавши це тим, що Україна не надала достатньої кількості інформації про ці об'єкти. За словами прес-секретаря ЮНЕСКО Сью Вільямса, це не остаточна відмова, а час українській стороні на відповідну підготовку.

А саме часу, щоб уникнути потрапляння до ганебного «чорного» списку ЮНЕСКО в Україні все менше. Комітет всесвітньої спадщини розглядає можливість внесення Національного заповідника Софія Київська до переліку об'єктів, що перебувають під загрозою руйнування. Причина занепокоєння ЮНЕСКО – хаотичне і незаконне зведення елітних житлових будинків на вул. Гончара і Пейзажній алеї, які розташовані у прилеглих до заповідника буферних зонах, і де будівництво заборонено. Якщо Софію внесуть у цей чорний список, згідно з правилами ЮНЕСКО до реєстру всесвітньої спадщини більше не можна буде додати будь-які інші об'єкти, розташовані на території України. Також комітет попереджає, що, якщо і після внесення Софії Київської у чорний список забудова навколо неї не припиниться, заповідник можуть виключити зі списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Нещодавно до Києва приїздив заступник директора ЮНЕСКО Франческо Бандарін. " Деякі забудови, очевидно, невдалі. Через це, на мій погляд, є необхідність в програмі так званої "урбаністичної реабілітації". Багато об'єктів, які я бачив в буферній зоні, насправді дуже погані ", - зізнався він. Проблеми викликає забудова, яка йде в буферній зоні історичних пам'яток. Будинки доводять до аварійного стану, зносять, а на їх місці зводять сучасні - як, наприклад, готель, побудований в охоронній зоні Софії Київської.

Будівля, яку зводять у буферній зоні Софії Київської, частково перекриє хрести святої Софії. Це є прямим порушенням і підставою для запису Україні до Червоної книги ЮНЕСКО. Але директор заповідника демонструє лояльність до забудовника.

"У зоні можна будувати і потрібно будувати", - говорить генеральний директор заповідника "Софія Київська" Неля Куковальська.

Діючий гендиректор Національного Києво-Печерського заповідника Марина Громова також впевнена: "На сьогодні питання, яке дуже гостро обговорюється мас-медіа, про виключення, це питання не стоїть".

Зате экс-директор заповідника Сергій Кролевець не виключає, що об'єкт можуть виключити зі списку культурної спадщини.

Однак візит Франческо Бандарін був скоріше дипломатичним. Остаточний висновок ЮНЕСКО обіцяє зробити ще до червня 2011 року.

Література

1. Івакін Г.Ю. Оповіді про Стародавній Київ. – К.:Радянська школа, 1982.– С.61-70.
2. Красильний М.Й. Софійський заповідник у Києві. – К.: Держбудвидав УРСР, 1960.
3. Офіційні сайти НЗ «Софія Київська» та Мінкульт України.

Аннотація

В статті «София Киевская – прошлое и реальность» говорится о значении сохранения памятников архитектуры для народа и государства. А также о том что такие памятники как София Киевская, не могут быть переданы ни в собственность ни в пользование никаким религиозным организациям, поскольку это приведет к их уничтожению.

Ключевые слова: София Киевская, века, история, памятник архитектуры.

Abstract

In the article "Sophia Cathedral - the past and reality" referred to the importance of preservation of monuments for the nation and state. And also the fact that such monuments as the Sophia Cathedral, can not be transferred to any property of any use of any religious organizations because it would lead to their destruction.

Keywords: Sophia Cathedral, the age, history, architectural monument.